

A nem deprivált személyek 40, a depriváltak 35 százaléka szerez többletjövedelmet. Mindkét csoportnál a mezőgazdasági kistermelés a fő pénzforrás: a nem depriváltaknak mintegy fele, a depriváltaknak 80 százaléka a piacra vitt mezőgazdasági termékekből jut bevételhez. A nem depriváltak között tehát többen vannak az ipari szolgáltató tevékenységet végzők, s azok is, akik mindezt mezőgazdasági árutermeléssel kombinálják. [...]

A deprivációval veszélyeztetettek közül többen tevékenykednek a második gazdaságban, és azon belül is többen annak jövedelemszerző formáiban, mint a depriváltak közül – s nagyobb jövedelemre is tesznek szert. Különösen intenzíven dolgoznak a mezőgazdaságban. Ebből az következik, hogy a veszélyeztetettek részben a második gazdaságnak köszönhetik azt, hogy nem tartoznak a depriváltak közé.

FERGE SÁNDORNÉ – LÁNG GYÖRGYNÉ – KEMÉNY ISTVÁN (SZERK.)

Társadalmi rétegződés Magyarországon

Statisztikai Időszaki Közlemények. 11. köt. Budapest, 1966, KSH. 33–59., 63–69.

A Társadalmi rétegződés Magyarországon című kötet 15 000 háztartás 1963. évi adatait dolgozza fel. Vizsgálja a háztartások összetételét, nagyságát, a családtagok korösszetételét és a gyermekek számát. Elemzi a jövedelmek összetételét, szintjét és szóródását. Elemzi a munkajelleg csoportok közötti jövedelemkülönbségek alakulását, okait, az ezt befolyásoló csoporton belüli tényezőket, és kitér a munkás–alkalmazott–termelőszövetkezeti háztartások esetében adódó speciális elemekre. Külön áttekintést nyújt, az életmódot jellemző két legjellemzőbb összetevőről, a lakásviszonyokról és a családok fogyasztásszerkezetéről. Bemutatja a kulturális helyzet fontosabb vonatkozásait, eszközeit, formáit, a kultúrafogyasztással kapcsolatos jellemző magatartásokat munkajelleg csoportok, illetve társadalmi státuszok szerint. Végezetül felvázolja a társadalmi csoport-mobilitás főbb sajátosságait, az egyes társadalmi rétegek származás szerinti összetételét, az intragenerációs és intergenerációs folyamatok jellegzetességeit és az egyes csoportok körében megfogalmazódó célokat a társadalmi munkamegosztásban betöltendő szereppel kapcsolatban.

Az alacsonyjövedelműek között az össznépelességen belüli súlyukat messze meghaladó arányban szerepelnek a mezőgazdasági munkások, segédmunkások és természetesen a nyugdíjasok, a magas jövedelműek között pedig a vezetőállásúak, értelmiségiek,

középszintű szakemberek és bizonyos szakmunkáscsoportok háztartásai. Ezek a különbségek különösen előtérbe kerülnek, ha a még szélsőségesebb jövedelműeket vizsgáljuk, azaz a népesség legalacsonyabb jövedelmű 10 százalékát (ahol az egy főre jutó jövedelem havi 400 forint alatt volt 1962-ben), vagy a legmagasabbnak számító jövedelműek csoportját (akiknél az egy főre jutó jövedelem 2000 forint fölé került). A vezetőállásúak, értelmiségiek háztartásainak aránya – mely az összes háztartások közt 7 százalék – az első csoportban 0,3 százalékot, a másodikban közel 40 százalékot tesz ki. A többi csoportnál nem ennyire szélsőséges a helyzet, de relatíve legrosszabb a segédmunkásoknál, és a nyugdíjasoknál. Mindkét csoport a legalacsonyabb jövedelműek között tényleges arányának közel kétszeresével, a legmagasabb jövedelműek közt pedig a tényleges arány ötödével szerepel.

A keresetek mellett a háztartás nagyságának is igen nagy szerepe van abban, hogy valamely háztartás melyik jövedelemcsoportba kerül: az alacsonyjövedelműek között (600 forint alatti egy főre jutó jövedelem) a nyugdíjasok kivételével, de egyébként a munkajelleg-csoportoktól szinte független, viszonylag kevés 1–2 tagú háztartás van, viszont a népes családok átlagos arányuknál jóval nagyobb súllyal szerepelnek. Még erősebben érződik a háztartásnagyság szerepe a viszonylag magas jövedelműeknél: az egy főre jutó havi 1400 forint feletti jövedelemmel rendelkező háztartások zöme (70 százaléka) 1–2 tagú. [...]

A munkás-alkalmazotti népességen belül a fizikai foglalkozású háztartásfők, illetve a mezőgazdasági fizikai háztartásfők háztartásai között az egy főre jutó jövedelemben 37 százalékos különbség van, és ebből 26 százalék a háztartásfők keresetében mutatkozó különbségeknek tudható be. A különbségből további 8 százalékot magyaráz az a tényező, hogy a fizikai háztartásokban az összes kereső átlagos kereseti szintje közelebb van a háztartásfők átlagos keresetéhez, mint a mezőgazdasági fizikai háztartásokban. További 29 százalékos különbséget jelent a fizikai háztartások javára ezen háztartások kedvezőbb kereső-eltartott aránya. Végül az így kialakult összes különbséget 27 százalékkal mérsékli az a tény, hogy a mezőgazdasági fizikai háztartásokban a béreken felüli jövedelmek aránya az összjövedelemben nagyobb, mint a fizikai háztartásokban. [...]

A munkajelleg-csoportokon belül egyértelműen a legfontosabb jövedelem-differenciáló tényező a háztartásnagyság, illetve a kereső-eltartott arány. Az egytagú, illetve hattagú háztartások jövedelmi szintje között több mint két és félszeres az átlagos különbség, és ez az átlag tovább differenciálódik a háztartáson belüli keresők számától függően. Így azok a nagy háztartások, melyekben sok a gyermek és csak egy vagy két kereső van, igen szűkösen élnek. Igaz, e háztartások száma nem túlságosan nagy. Ám éppen, mivel a legnépesebb háztartásokról van szó, az ezekben élő népesség aránya lényegesen magasabb, mint a háztartások aránya. (Az 5 tagú és ennél nagyobb, legfeljebb 2 keresővel rendelkező háztartások számaránya 11 százalék). [...]

A háztartások 45 százalékában van 14 éven aluli, és 51 százalékában 18 éven aluli gyermek. Ezek közül kis hányadban csak az egyik szülő – többnyire az anya – él a gyermekkel. Ezeknél a háztartásoknál érthető módon többnyire meglehetősen alacsony a jövedelmi szint. Anyagilag azonban azokban a háztartásokban sem sokkal

jobb a helyzet, amelyekben a szülők együtt élnek, de a két szülő közül csak az apa dolgozik – és a többgyermekes családok zöménél ez a helyzet.

A gyermektelen házaspárok viszonylag jelentős hányadánál az asszony nem kereső, de ebben igen nagy szerepet játszik az életkor: közülük sokan már idősebbek, esetleg felnőtt gyermekekkel (akiket itt nem vettünk figyelembe). Az egy gyermekes asszonyok közül (csak a 14 éven aluli gyermekeket véve számításba 63 százalék folytat kereső foglalkozást, a két gyermekesek közül 58 százalék, a négy vagy többgyermekesek közül 32 százalék. Ezek az arányok vidéken alacsonyabbak, mint Budapesten és munkajelleg-csoportonként is igen eltérőek. Az alacsony képzettségű, általában rosszabb felkészültségű csoportoknál az átlagosnál kedvezőtlenebb az arány, ugyanis ahol a férj alacsony képzettségű, ott rendszerint a feleségnek sincs szakmája. Így a munkavállalás maga is nehézségekbe ütközik, de az is megfontolandó, hogy érdemes-e vállalni a kereső foglalkozással járó többletproblémákat – az elérhető alacsony keresetért. [...]

A termelőszövetkezeti háztartások segítő családtagjai kisebb teljesítményüknek megfelelően, a teljes teljesítményt nyújtó, ún. rendszeres keresőknél többlet jövedelmet hoznak. Másfelől viszont a mezőgazdasági népességnél nemcsak a keresőknek tekintett népesség járul hozzá a háztartás jövedelméhez. A paraszti háztartásokban – a sajátos családi munkaszervezet következtében – úgyszólván minden munkabíró családtag vállal valami részt a gazdaság ellátásában, még ha hivatalosan nem is tekinthető keresőnek (például nem szerepel az aktív keresők között nyugdíjas lévén stb.) A fent elmondottak következményeként adódik, hogy pl. a kéttagú, egy-, illetve kétkeresős háztartások családi jövedelmében a munkás-alkalmazotti háztartásoknál kerekén 1200 forint, a termelőszövetkezeti háztartásoknál csak 400 forint a különbség. [...]

A munkás-alkalmazotti népességen belül a jövedelmek szóródása a már említett két tényező, a végzett munka jellege és a kereső-eltartott arány a leglényegesebb összetevők. A két tényező együttesen a teljes jövedelemszóródás 52,5 százalékát magyarázza.

E legfontosabb összetevők mellett fellép néhány kisebb jelentőségű differenciáló tényező. Ilyen pl. az, hogy a keresetek (és a nyugdíjak) mellett milyen kiegészítő jövedelemre tud szert tenni a háztartás. E kiegészítő források legjelentősebbike adataink szerint a kisegítő gazdaság. Az alkalmi stb. jövedelmeket, melyek zömmel a lakosság egymás közötti jövedelemáramlásaiból adódnak, a felvétel csak töredékesen tükrözi. A csak munkás-alkalmazotti keresővel rendelkező (vagyis a keresők foglalkozási viszonya szempontjából tiszta) háztartások 38 százalékának van kisegítő gazdasága, és az ebből adódó jövedelem háztartásonként átlagosan havi 427 forint. Megjegyzendő, hogy az egy háztartásra jutó jövedelem még így is kevesebb e háztartásoknál, mint a kisegítő gazdasággal nem rendelkezőknél. Természetesen a kisegítő gazdaság léte elsősorban a település jellegétől függ. Budapesten csupán a háztartások 7 százalékának van saját gazdasága, a teljesen falusias községekben viszont 85 százalékának. [...]

További differenciáló tényező, hogy az egyes munkajelleg-csoportokon belül igen nagymértékben szóródnak a keresetek egy sor objektív tényezőtől, a kortól, nemtől, iskolai végzettségtől, a lakóhely jellegétől függően. A kereső neme minden munkajelleg-csoporton belül szinte azonos kereset-differenciáló szerepet játszik, a nők

átlagkeresete átlagosan több mint 30 százalékkal alacsonyabb a férfiakénál. Az életkor minden munkajelleg-csoportnál összefügg a keresetekkel, de a fizikai munkásoknál másként hat, mint a szellemiekénél: a 40–50 éven felüli munkásoknál elég jelentősen csökken a teljesítmény és ezzel a kereset is, viszont a szellemi foglalkozásúaknál csak a legidősebb korosztálynál esik vissza a kereset. Végül az iskolai végzettség szinte csak a szellemi foglalkozásúaknál hat a keresetekre. [...]

A lakóhelynek elég jelentős szerepe van a jövedelmek szempontjából: az átlagos (egy háztartásra vagy egy főre jutó) jövedelmek között ettől függően elég nagy különbségek vannak. (Az egy főre jutó jövedelmeknél természetesen nagyobbak a lakóhely szerinti különbségek, ami a háztartások átlagosan különböző nagyságával függ össze. A lakóhely, mint sajátos ok, két kisebb jelentőségű faktor révén járul hozzá közvetlenül a munkás-alkalmazotti jövedelmek település szerinti differenciálásához. Egyfelől a gazdaság révén, amiről már beszéltünk, másfelől annyiban, hogy a munkalehetőségek száma valóban a település fejlettségétől függ, tehát a település így a keresők és eltartottak arányát közvetlenül befolyásolja. [...]

A mezőgazdasági termelősövetkezeti háztartásoknál – mint erre már rámutattunk – más súllyal hatnak azok a jövedelem-differenciáló tényezők, amelyek a munkás-alkalmazotti népességnél alapvetőeknek bizonyultak. A jövedelem teljes szórása csaknem ugyanolyan mértékű, mint a munkás-alkalmazotti népességnél (az egy főre jutó jövedelmek relatív szórása a munkás-alkalmazottaknál 49 százalék, a termelősövetkezeti tagságnál 45 százalék). Ezzel szemben a végzett munka jellege és a kereső-eltartott arány, mely az első esetben a teljes szórás 52,5 százalékát magyarázta, itt csak 25,6 százalékot magyaráz. Ugyanakkor a termelősövetkezeti háztartásoknál előtérbe kerül néhány olyan jövedelem meghatározó mozzanat, mely a munkás-alkalmazotti népességnél úgyszólván nem ismeretes.

A közös gazdaságból származó jövedelem nagymértékben függ egyrészt attól, hogy milyen maga a szövetkezet. Ez többek között a szövetkezeti kollektíva egész munkájának, a szövetkezeti vezetésnek, a szövetkezet induló feltételeinek, vagyis a közös alapoknak a függvénye.

A szövetkezet általános színvonalának a hatása jól tükröződik abban, hogy a gyengébb szövetkezetektől a jobbáig 6000 forintról 16 000 forintra emelkedik egy háztartás közösből származó évi átlagos jövedelme. [...] Fontos jövedelemalakító tényező az, hogy a szövetkezeti tagok, és általában a szövetkezeti háztartások tagjai milyen mértékben, milyen intenzitással vesznek részt a közös munkában: az 50-nél kevesebb, illetve 500-nál több munkaegységet teljesítő háztartások közösből származó évi jövedelme 1300 és 22 500 forint között szóródik.

Kétségtelen, hogy a háztartás tagjainak évi munkaegység teljesítése függ attól is, hogy mekkora a háztartás és hány tagja munkabíró (ez valamennyire kifejezésre jutott a kereső-eltartott arányban), de nemcsak ettől függően szóródik a teljesítmény. Egy-egy tag részvétele igen eltérő mértékű lehet és természetesen a jóváírt munkaegységek a végzett munka mennyiségétől és jellegétől is függnék. A termelősövetkezeti munkaszervezetben nehéz megállapítani egy-egy tag által végzett munka mennyiségét,

mert sokszor a család többi tagjai által a közösen végzett munkát is a termelőszövetkezeti tag nevére írták. Mégis az így nyilvántartott adatok is alkalmasak a teljesítmények szóródásának megvilágítására, minthogy egy háztartásra számítva átlagosan csak 1,15 fő a termelőszövetkezeti tagok száma. [...]

Az egyik ilyen jövedelemforrás, aminek az osztályok (és az osztályok közötti viszony) szempontjából lehet bizonyos jelentősége, az a társadalmi juttatások, a szociális jövedelmek sajátos a tulajdonviszonyhoz kötött jellege. Ha csak a kézhez kapott juttatásokat nézzük, a tétel aránya önmagában nem túl jelentős, az összes jövedelmeken belül a nyugdíjakkal együtt 7,6 százalék. Azonban összegében is, arányában is több mint kétszeres különbség van a munkások-alkalmazottak és a termelőszövetkezeti tagok között. [...]

A fenti különbségek természetes következményei annak, hogy mind a nyugdíjfolyósítás, mind a családi pótlék felvételei kedvezőbbek az alkalmazásban állóknál, mint a termelőszövetkezeti tagoknál. A különbségek annál hangsúlyosabbak, minél nagyobb háztartásokról van szó, vagyis minél több kedvezményezett lehet a háztartásban. Megjegyzendő, hogy a termelőszövetkezeti tagok családi pótlékának 1966. évi emelése után ezek a különbségek némileg csökkentek. A másik lényeges különbség nem elsősorban a termelési eszközökhöz való tulajdonviszonnyal, azaz a jövedelem eredetével, hanem a jövedelem mezőgazdasági, illetve nem mezőgazdasági jellegével függ össze.

A mezőgazdasági termelési eredmények jelenlegi körülményeink között még erősen függenek időjárásai és hasonló tényezőktől, amelyek nagymértékben bizonytalanná teszik azt, hogy a háztartások jövedelmeiket előretervezhessék. Minthogy a mezőgazdasági termelőszövetkezeti jövedelmek eléggé kapcsolódnak a termelési eredményekhez, a termelés bizonytalan jellege lényegében a jövedelmek bizonytalanságát, előre nem látható voltát is jelenti. E mellett – és a jövedelmek szempontjából ez talán még lényegesebb – a mezőgazdasági termelés ciklikussága miatt a jövedelmek nem folyamatosan, hanem lökészerűen realizálódnak.

Ez a bizonytalanság, illetve rendszertelenség két szempontból érinti a mezőgazdasági termelőszövetkezeti háztartások jövedelmét. Először: az év folyamán, az egyes hónapokban csak viszonylag csekély összeget kapnak kézhez a közös gazdaságban végzett munkájukért, sőt a háztartások elég jelentős része – közel fele – 5 vagy annál több hónapban egyáltalán nem kapott készpénzt a megfigyelés évében. A pénzjövedelem rendszeressége mindenekelőtt azzal függ össze, hogy ki mennyit dolgozik, mennyi munkaegységet teljesít (ami viszont a betöltött munkakör nyújtotta lehetőségektől is függ.) Azonban még azoknál a háztartásoknál is, amelyekben a termelőszövetkezeti tagok 200, 300, sőt 500-nál több munkaegységet teljesítettek, ott is 20–30 százalék körül van a meglehetősen rendszertelen jövedelmük aránya. [...]

A háztáji termelés – főleg ahol nagyobb baromfiállomány van vagy tehenet tartanak – bizonyos mértékig ellensúlyozhatja ezt a rendszertelenséget. Mégis bizonyosra vehető, hogy a mezőgazdaságon kívül munkavállalásra nemcsak az átlagos jövedelmi szint emelése miatt törekcszenek a termelőszövetkezeti háztartások, hanem azért is, hogy ezáltal biztosítsák a jövedelem rendszerességét.

Átlagosan így is a jövedelem túlnyomó része mezőgazdasági eredetű a mezőgazdasági termelősövetkezeti háztartásoknál – vagyis több-kevesebb bizonytalanságot rejt. Az alkalmazásban állóknál ugyanakkor a jövedelem túlnyomó része rendszeres, és előre tervezhető, a mezőgazdaságból és esetleg bizonyos alkalmi forrásokból származó jövedelem (ami tehát nem pontosan előrelátható) az összjövedelem alig egy nyolcadát teszi ki. A munkaviszonyból származó, illetve a mezőgazdasági jövedelem aránya – mint erre már utaltunk – az alkalmazásban állók csoportján belül bizonyos mértékig összefügg a lakóhely jellegével. [...]

A magyar lakásállomány összetétele általában kedvezőtlen: a háztartások 65 százaléka lakik egyszobás lakásban, lakrészben (vagy albérletben), és mindössze 3,5 százalék háromszobás vagy annál nagyobb lakásban. A mégis meglévő különbségek persze nem elhanyagolhatók. Az általában alacsony szobaszám ellenére a vezető-állásúak, értelmiségiek 68 százaléka lakik két- vagy több szobás lakásban. A segéd munkások háztartásainál ez az arány 23 százalék. A társadalmi csoportok lakásnagyság szerint kialakuló rangsora a korábbiakban leírt hierarchiát követi, egyetlen kivétellel: a mezőgazdasági népesség helyzete e tekintetben határozottan jobb, mint a segéd munkásoké, ami valószínűleg összefügg azzal, hogy a falusi építkezések igénytelenebbek és így házilag is könnyebben kivitelezhetők. Egyébként a parasztság helyzete annyiban eltér a többi rétegtől, hogy (ismert és érthető okokból) itt az albérlet gyakorlatilag ismeretlen.

Az MSZMP Központi Bizottsága Agitációs és Propaganda Bizottságának állásfoglalása a Magyarországon élő cigánylakosság helyzetéről (1974. június 11.)

In: Vass Henrik (szerk.): A Magyar Szocialista Munkáspárt határozatai és dokumentumai 1971–1975. Budapest, 1978, Kossuth. 781–796.

Az MSZMP KB állásfoglalása az 1961-es hasonló tartalmú határozat óta eltelt időt tekintette át. Megállapította, hogy az akkori helyzetfelmérés és a meghozott intézkedések helyes voltak, melyek nyomán a cigánylakosság helyzete Magyarországon sokat javult. Az 1971-es átfogó cigányvizsgálat eredményeinek ismeretében azonban kénytelen volt elismerni a párt vezető testülete is, hogy komoly problémák jellemzik a cigányság életét. Ezek közül külön kiemelési igényelt, a lakás helyzet, ahol a meghozott intézkedések csak a lélekszám növekedés mértékében tudtak kedvezőbb elhelyezést biztosítani, de a megfelelő lakással nem rendelkezők számát jelentősen csökkenteni nem tudták. Gondok jelentkeztek a foglalkoztatás terén, ahol javultak a mutatók, de a munkaképes korú lakosság cigány egyharmada továbbra sem dolgozott. Ezért az állásfoglalás nagy részben az érintetteket